

ILM JA KIRJANDUS

Hukutav maru, kangestav pakane, hingemattev udu on paratamatus, mille vastu ei maksa protestidagi. Friedebert Tuglas

Oli pime ja tormine öö. Kas on tuttav lause? See olevat kõige enam kasutatud ja parodeeritud avalause, kasutusel arvatavasti juba 1809. aastast.

Paljud kirjandusteosed algavad loodus- ja ilmakirjeldusega – see loob edasiseks lugemiseks õige meeleolu. Meie vahvakirjaniku Andrus Kivirähki „Rehepapp“ algab näiteks selliselt: „Enne keskpäeva tuli korraks päike välja. Mitu nädalat polnud seda imet näha saanud, juba oktoobri algusest saadik oli ilm püsinud hall ja vihmane“. Hea hakatus üle-eelmise sajandi Eesti hallikarva külaelu kujutamisele. Sama täheldas tollal ka Friedrich Reinhold Kreutzwald. „Ilmastiku peaaegu katkematu raskemeelsus teeb päevad ja meeled süngeks“ (Das Inland, 1842).

Ilm ja kliima

„Ilmaga on iseäralik lugu: ilmaga on ilmast-ilmaga midagi korrast ära. Ilm kaldub ühtelugu küll ühte, küll teise äärmusse,“ kirjutas „Aedniku aastast“ Karel Čapek. Aastal 1929 ei olnud veel juttu suurtest kliimamuutustest. Ilmagagi oli sellal palju tegemist...

Muidugi on maamunal paiku, kus ilmastik eriti ei muutu. „Olen elanud heas kliimas, kuid see tüütab mind põrgulikult. Ma armastan ilma rohkem kui kliimat,“ tõdes John Steinbeck raamatus „Teekond Charley'ga. Ameerikat otsimas“.

Aga mis on ilm? Mark Twainilt pärineb järgmine definitsioon: kliima on see, mis on kogu aeg, ilm aga see, mis püsib paar päeva. Lisaks üks määratlus

meteoroloog Edward Lorenzilt: kliima on see, mida ootame, ilm see, mida saame.

Muidugi muutub ka kliima. Arutlused, kes või mis on muutustes süüdi, kestavad aastakümneid. Üks varasmaid teateid kliimakatastroofist, tohutust uputusest, pärineb piiblist. Põhjuseks oli inimkonna madal moraal, tagajärjeks aga „puhkesid kõik suure sügavuse allikad ja taeva luugid lahti“. Vihmaveest poleks kuidagi piisanud – isegi siis, kui kogu atmosfääris veeauruna sisalduv 13 500 kuupkilomeetrit vett langeks korraga maapinnale, oleks veekihi paksus kõigest paar sentimeetrit.

Erakordsed ilmanähtused äratavad aastatuhandeid hiljemgi tähelepanu:

Üleujutus Peterburis 1924. aastal

„Sadas, sadas ja sadas, ja Notsu arutas endamisi, et kogu oma eluea jooksul – aastaid oli tal juba taevas teab kui palju; kas kolm või koguni neli – polnud ta iialgi nii palju vihma näinud“ (Alan Alexander Milne, „Karupoeg Puhh“).

Üldtuntud on Peterburi ajalugu, mis on lahutamatu seotud linna läbi-va Neeva kapriisidega. Jõe madalasse deltasse ehitatud suurlinn on juba kolm sajandit pidanud värisema isegi poolteise meetriste veepinnatõusude korral. Ja seda koguni rohkem kui 270 korral. Katastroofilisi üleujutusi, mil vesi oli kõrgemal kui kolm meetrit üle ordinaari (paljuaastane keskmine veetase Neevas), on esinenud vähemalt kolmel korral: 1777., 1824. ja 1924. aasta sügisel. Kõige hullem oli Peetri linna olukord 1824. aasta 18. novembril. Siis tõusis vesi üle ordinaari 420 sentimeetrit. Pooled majadest said kahjustatud, 569 elanikku hukkus.

„Nüüd päästku, kes end suudab päästa! / Õel vesi kedagi ei säästa, / lõõb kõikjal sisse ukseuust, / latv ainult paistab raagus puust, [–] hein, pakuotsad, voodid, vaibad, / puuristid, hauast kistud laibad – / kõik ujub tänaval kesk saasta!“. Nii kirjeldas tollast loodusstihiat Aleksander Puškin poemis „Vaskratsanik“ (Betti Alveri tõlge).

Uputuses, mis tabas linna täpselt sada aastat hiljem, olevat hukkunuid loetud juba kahe tuhande ümber. Täpne arv jäigi riiklikuks saladuseks. Järgmine katastroof kollitavat Neeva linna 2024. aasta paiku...

Tuuline rand

Aadu Hindi samanimelist romaani on Eestis lugenud tuhanded inimesed, Shakespeare'i näidendit „Torm“ (1611) vaadanud aga kaugelt enam. Teine kuulus inglise kirjanik, Daniel Defoe („Robinson Crusoe“ autor) elas 1703. aasta novembris läbi tugevaima tormi Briti saartel. Defoed võib lugeda vast esimeseks teaduskirjanikuks – ta tuli ideele koguda kokku orkaani üleelanute kirjeldused ning neid analüüsida. Traktaat „Torm“ ilmus 1704. aastal. Sellest selgub, et tormis hukkunuid oli ligi 8000. Kahjustuste võõndi laius ulatus ligi 500 kilomeetrit, purunes umbes 400 tuulikut (osa neist süttis, sest tiivad vehkisid nii kiiresti ringi).

Analoogiliseks kogumikuks Eestis võiks lugeda Enno Tammeri 2005. aastal koostatud „Tsunami. Elu pärast katastroofi“.

Vesipüüks Kuivastus 13. juulil 2011

Põnevaimad tormid on muidugi tornaadod-trombid-tuulispasad. Ameeriklase Lyman Frank Baumi jutustuse „Võlur Oz“ järgi said miljonid lugejad teada, mis tunne on lennata pööristor- mis. Teatavasti lendas Kansase tüdruk Dorothy oma koeraga koguni teise riiki!

Vähemalt selles osas pole Läänemeremaadel midagi häbeneda: 1848. aastal lendas üks karjapoiss Kuramaal tuulispasaga versta kaugusele. Eesti rekord on 58 meetrit, selle sooritas 1920. aastal Vana-Otepää mõisa teenijatüdruk. Pea sama kaugel kandis 1997. aasta tornaado Rõuges Jaan Al- lase (hilisema ilmatarga). Kokku on vähemalt 10-meetrise õhulennu teinud ligi 25 inimest, neist hukkus neli („Eesti tornaadod“, 2017).

Eestis on keeristormide kirjeldusi leida õige mitmeid, alates Marie Unde- ri ballaadist „Ebajalg“ (1927) kuni Kivi- rähki „Rehepapini“: „Otse ukse ees möllas vägev tuulispea, murdis puudelt oksid, tõstis õhku koerakuudi koos koeraga ja väntsutas vaest looma nagu alles elavast nahast kasukat“.

Ebajalg, tuulepüüks, tuulesaabas, vihe- lik – need on vaid mõned siinmail kasutusel olnud vähemalt kolmeküm- ne viiest tornaado sünonüümid.

„Sajab! Lõpmata sajab!“

Nii alustas Anton Hansen Tammsaare 1915. aastal artiklit „Sõjamõtted“. „Imelik! Mineval aastal võttis põud, tänavu tüütab sadu. Ilm on arust ära. [–] Ja looduse tujud hakkavad inimes- tesse. Nad saavad närvlikuks, näevad igal pool ainult vaenlasi, hävitajaid“.

Vihma latse naerava, kuiva latse ikeva – selle Nõo kandi vanasõna kohaselt on põud hullem liigniiskusest. Aastal

1920. kirjeldas Friedebert Tuglas novellis „Jumala saar“ põuailminguid sellisel: „Kuus nädalat ei tulnud vihma. Päike tõusis, põletas ja läks loo- ja. [–] Ei olnud varju kui ta paistis, ei säranud hommikuti kastepisarad rohu- vartel. Kuiv põuaudu loor rippus maa kohal. Mudaloikude põhjad lõhkesid kuumusest ning konnad surid jannu“.

Paarkümmend aastat pärast Tugla- se novelli ilmumist kirjutas John Steinbeck kuulsa romaani „Vihakoba- rad“. See algab neljaleheküljelise mõ- juva kirjeldusega pikaajalisest põuast USA-s, ühest suure depressiooni põh- justajast. Tollastest kliimanähtustest oli „suurim tegija“ tolm: „Hommikul rippus tolm otsekuu udu õhus ja päike oli punane nagu värske veri. Öösel oli tolmu ja õhku võrdsest, oli ühtlane segu tolmust ja õhust“.

Lõpetuseks midagi õpetlikku. Tšeh- hi kirjanik Miroslav Skála soovitab äikese lähenedes „panna varbad-kont- sad kokku, põlvitada maha, suruda pea käsivarte vahele, käed aga siruta- da enda ette maha, et tekiks maaühen- dus. Ja suhu tuleb torgata okaspuu oksake, et see koguks atmosfääri elekt- ri endasse“ („Pulmareis Jiljisse“).

Alati see ei aita... „On olemas luge- matult palju suurpäraseid juhtnööre enda kaitsmiseks välgu eest, ja on liht- salt arusaamatu, kuidas mõned inime- sed siiski oskavad välgust tabatud saa- da,“ nagu kokkuvõtvalt kirjutas Mark Twain. •

 Ain Kallis (1942) on meteoroloog, klimatoloog ja publitsist. Tema peamine uurimisvaldkond on Eesti kiirguskliima. Töötab peaspetsialistina Eesti kesk- konnaagentuuris ja dotsendina Tallinna tehnikaülikooli meresüsteemide instituudis.